

Het Oberuferse kerstspel middeleeuwse traditie, actueel in onze tijd

Peter Oterdoom jan. 2019

De Rijn en de Donau delen Europa op een bijzondere manier in tweeën. De rivieren zijn altijd scheidingen van volken en rijken geweest. En beide rivieren hebben ook altijd volkeren verbonden.

In de late middeleeuwen is een grote groep kolonisten uit Swaben, ten noorden van de Bodensee, naar de Donauvallei ten zuiden van Bratislava getrokken. Deze Duitstalige gemeenschap verbond zich weinig met de lokale bevolking en hield daardoor de tradities uit Duitsland eeuwenlang in stand. De gewoonte om na de oogst met de boeren en handwerkslieden de middeleeuwse kerstspelen op te voeren kon daardoor tot in de negentiende eeuw levend blijven. Net lang genoeg om vanuit de Weense universiteit wetenschappelijk vastgelegd te kunnen worden. Rudolf Steiner zag de waarde van dit middeleeuwse cultuuroed en herintroduceerde ze in de antroposofische beweging, waar ze nog altijd wereldwijd voortleven.

Slowakije en Donau

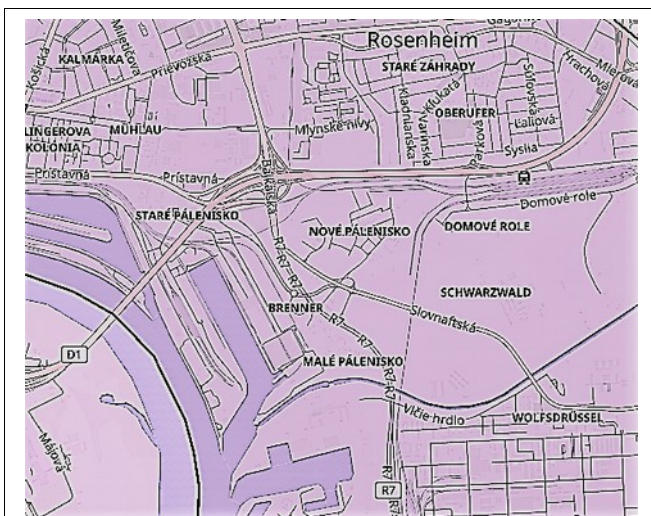
Ten tijde van Karel de Grote, eind achtste begin negende eeuw, werd Oosten-rijk het gebied waar Slaven woonden. De Donau bovenstroom -het huidige Duitsland – werd bevolkt door Franken en een eeuw later vestigden de Hongaren zich in het land dat nu naar hen is vernoemd.

De Rijn met een lengte van 1233 km en de Donau met een lengte van 2888 km zijn samen ruim 4000 km lang. Sinds de aanleg van het Rijn-Main-Donaukanaal kan men van de Noordzee naar de Zwarte Zee varen.

Al vanaf ca. 15 voor Chr., toen deze rivieren de noordelijke grens werden van het Romeinse rijk, vormde dit laagland een scheiding. En tegelijk is het ook altijd een essentiële verbinding tussen verschillende bevolkingsgroepen en vorstendommen geweest. Een belangrijke economisch factor.

Midden Europa heeft altijd veel culturele invloeden en stijlen ondervonden, Gothisch, Byzantijns, Rome, Katholiek, Orthodox, Islam. Kenmerkend is het **samen** leven van verschillende volkeren. Slowakije maakte bijna 1000 jaar deel uit van het Habsburgse rijk. In Slowakije leefden Hongaren en Duitsers in de steden en het laagland en de traditionele Slowaken in de bergen.

In 1993 maakte Slowakije zich vreedzaam los van Tsecho-Slowakije waar ze een socialistische (niet communistische) republiek mee vormde van 1948 tot 1989. Sinds 2004 is het een modern land dat lid is van de Europese Unie en de NAVO.

Oberufer is soms nog op moderne stadsplattegronden van Bratislava aangeduid. De Kleine Donau is een strak kanaal geworden. Het noordelijke deel van het eiland Calokez -waar de compagnie eeuwenlang rondtrok- is nu haven, spoorwegemplacement, autoweg, olieraffinaderij en (niet afgebeeld) luchthaven.

Oberufer en het eiland Schütt.

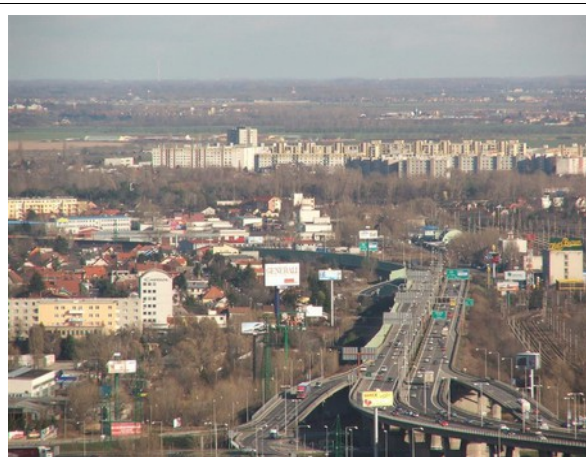
Door de eeuwen heen hebben steeds groepen Duitse kolonisten de Donauvallei bevolkt. In de 16e eeuw is vanuit Swaben, de streek benoorden de Bodensee, een grote groep naar de Donauvallei getrokken. Duitsers zoals deze 'Danube Swaben' trokken niet alleen naar deze streek, maar ook naar Hongarije, Servië en Kroatië. Ze noemden zichzelf 'Schwowe'. Het waren vooral boeren en ambachtslieden. Ook later zijn er steeds weer groepen Duitse kolonisten naar Midden Europa getrokken. Zo waren er ook grote groepen 'Karpattenduitsers' die zich als kolonisten vestigden in de berggebieden van onder meer de Karpaten. Zij hielden zich vooral met mijnbouw bezig.

De Habsburgse vorsten stimuleerden deze

kolonisatie ook. Ze stelden zich ook tolerant op tegenover de reformatie die deze kolonisten naar de katholieke streken brachten. Aartshertogin Maria Theresa (1717-1780) gold als een verlicht vorst. In feite is het stimuleren van kolonisatie een vroege vorm van innovatie. Westerse inzichten en vaardigheden werden naar Midden Europa gehaald.

De kolonisten die zich vestigden in de ontvolkte streek, net ten zuidoosten van het huidige Bratislava, noemden het 85 km lange eiland, tussen de huidige plaatsen Bratislava en Komarno, 'het Große Schütt eiland'. Het heeft de Donau rechts en de Kleine Donau (Malý Dunaj) links. In het Slowaaks werd het 'Zitný ostrov' genoemd (Rogge eiland) en later Calokez. Landbouw en de daarbij behorende ambachten was het hoofdmiddel van bestaan voor deze kolonisten. Nog altijd zijn er aan de Kleine Donau watermolens die zijn ingericht op de verwerking van landbouwproducten. Tegenwoordig een toeristische trekpleister.

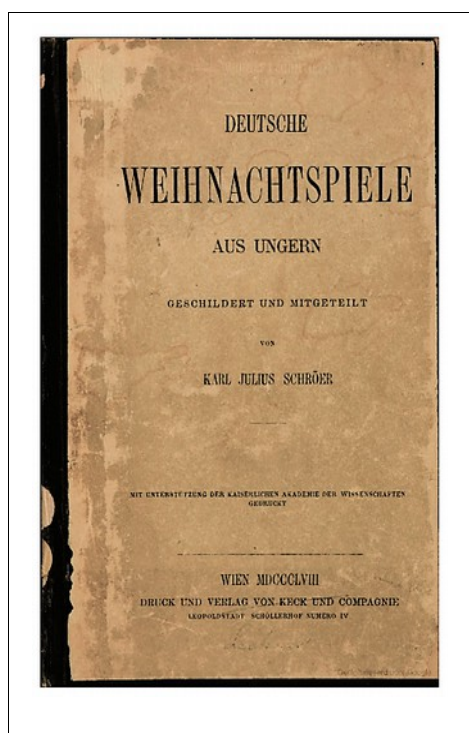
Het centrum voor deze 'haidboeren' vormde het dorp 'Oberufer', dat op een klein eiland net benoorden Schütt lag, op de andere oever van de Kleine Donau. De Duitse kolonisten hebben altijd een gesloten gemeenschap gevormd. Het Duits bleef altijd de voertaal. Er was weinig binding met de weinige Slaven en met de Hongaren die om hen heen leefden. Daardoor konden de gebruiken die zij meenamen in leven blijven terwijl ze in het moederland verloren gingen.

Het gebied, waar de middeleeuwse spelen tot in de 19e eeuw bleven leven, is nu volledig verstedelijkt. Achter de grote reclameborden links van de weg ligt het Prievoz park.

De Duitstalige kolonisten zijn na de Tweede Wereldoorlog verdreven. In 1946 is Oberufer aan Bratislava toegevoegd, de plek van het dorp is nu een grote woonwijk met vrijstaande huizen. Het Prievoz-park herinnert nog aan het dorp. Prievoz is Slowaaks voor 'Over de oever'. In 1902 verrees in het park een buitenplaats in 'fin de siècle'-stijl.

De spelen

Vanaf de 12e eeuw kwamen de spelen in heel Europa onder boeren en ambachtslieden in zwang. Tot op zekere hoogte als een voorloper van de reformatie om naast de lezing van de kerk ook een eigen weg tot het evangelie te zoeken. Maar er was meestal geen spanning tussen clerus en het volk. In 1417 zijn zulke spelen voor het concilie in Konstanz opgevoerd.

In heel Europa zijn deze spelen verloren gegaan. Op enkele uitzonderingen na, zoals in het dorp Oberufer – tegenwoordig deel uitmakend van de Slowaakse hoofdstad Bratislava- waar in het midden van de negentiende eeuw naar het lijkt vrijwel ongeschonden Middeleeuwse spelen zijn aangetroffen. Een Paradijsspel, een Kerstspel, een Driekoningenspel en een Vastenavondspel.

Het kerspel volgt het Evangelie van Lucas. Het Driekoningenspel volgt het verhaal van het evangelie van Mattheus. Met de komst van Christus is volgens de apostel Paulus 'een nieuwe adam' geboren. Daarom wordt ernaar gestreefd aan het Kerstspel altijd het Paradijsspel vooraf te laten gaan. Meestal in de adventstijd.

Het heeft een haar gescheeld of de spelen waren verloren gegaan. Karl Julius Schroer (1825-1900) groeide op in het huidige Bratislava en woonde er. Hij had als kind nog wel van de spelen gehoord maar ze nooit bijgewoond. Later werd hij hoogleraar taalkunde in het 65 km verderop gelegen Wenen. Hij

legt in 1858 de spelen vast in zijn uitgave 'Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungern'. Al eerder, in 1853, was er aandacht voor dit oude materiaal. Karl Weinholds had het boek 'Weihnachtsspiele und Lieder aus Sueddeutschland und Schlesien' in dat jaar uitgebracht.

In Oberufer had boer David Malatitsch het beheer over de spelen sinds hij het in 1827 van zijn vader erfde. Hij was 'de meester'. In 1868 en 1871 zijn de spelen nog opgevoerd. In Oberufer deden alleen mannen en jongens mee, die er tijdens de repetities en de spelen een zedige leefwijze op na moesten houden. Katholiek en protestant ging in spelers en publiek door elkaar. De spelen leefden vooral in de geheugens van de spelers en hun omgeving. Soms was een rol uitgeschreven, maar een samenhangende schriftelijke uitgave was er niet.

In 1877 gaan teksten en requisieten in Oberufer door brand verloren. Een jaar later overlijdt Malatitsch. Vijf jaar later vraagt rechter Plech aan George Wendelin of het kerstspel verloren was gegaan. Met zijn zoon Michael (* ~1861) gaan ze op zoek en vinden nog rollen bij onder andere Christiaan Schwarz, de schoonzoon van Malatitsch. Daar vinden ze ook het boek van Schroër, waarvan ze het bestaan niet wisten. Michael had als kind zijn vader nog koning zien spelen in 1868. Op 15 september 1883 is er weer een compagnie in Oberufer onder leiding van George Wendelin, Michael en Christiaan deden mee. Een jaar eerder hoorde Rudolf Steiner (1861-1925), student en later vriend van Schroër, in Wenen over het bestaan van de spelen. Schroër kon er enthousiast uit voordragen voor Steiner.

Steiner heeft in 1910, misschien al in 1909, een begin gemaakt met het opvoeren van het kerstspel in de -toen nog- theosofische gemeenschap in Berlijn. Het Driekoningenspel is veel later opgepakt. Later werden spelen opgevoerd in München, Boedapest, Dornach en voor in Zwitserland geïnterneerde Duitse soldaten in de 1e Wereldoorlog. Sinds het begin van de Vrije School in 1919 zijn de spelen weer wereldwijd verspreid geraakt en in vele talen vertaald.

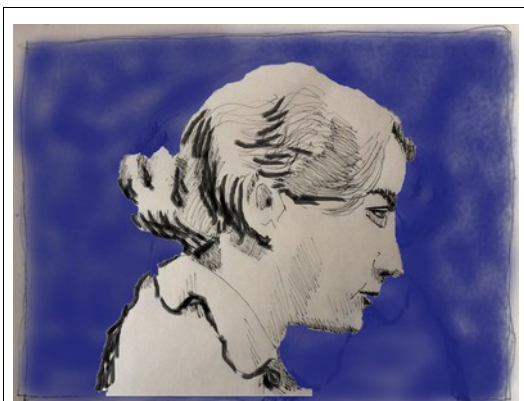
In 1957 is op het Karpatische cultuurcongres in Karlsruhe, waar vele verdreven Donau Schwaben aan deelnamen, nog een openbare opvoering van het kerstspel geweest.

Met het verspreiden van de spelen is er meer onderzoek naar gedaan. Dat leverde bijvoorbeeld op dat er een vroege geschreven versie is gevonden van de spelen uit 1693, gepubliceerd in 'Die Oberuferer Weihnachts Spiele im Urtext'. van Helmut Sembdner (1914-1997 betrokken bij het Kleist Archiv. ongeverifieerde informatie).

Tegenwoordig kunnen de spelen zonder meer als werelderfgoed worden gezien: immaterieel cultureel erfgoed.

Sanne Bruinier

Sanne Bruinier vertaalde de Middeleeuwse Duitse teksten van de drie kerstspelen naar oud Nederlands. Ze gebruikte daarbij woorden en uitdrukkingen uit verschillende taalperiodes om de sfeer van het boerenspel uit te drukken. Het is dus niet alleen Middeleeuws Nederlands.

Portret van Sanne (Jeanne Maria) Bruinier (1875-1951), schilderes en taaltalent. Haar hele leven werkte ze op verschillende plekken in Europa. Vanaf 1914 als houtsnijder aan het 1e Goetheanum. Op haar levensavond vertaalde ze de kerstspeltteksten in het oud Nederlands.

Sanne Bruinier was beeldend kunstenares en een enorm taaltalent. Een creatief en autonoom mens. Ze speelde meerdere muziekinstrumenten. Ze sprak elf talen vloeiend en heeft een groot deel van haar leven door Europa geworven en zich in plaatsen als Wales, Parijs, Florence en Polen met kunst bezig gehouden. Daar had ze vele vernieuwende kunstenaars in haar vriendenkring zoals Kees van Dongen, H.W.Mesdag, Frederik van Eeden, Pieter Dupont, Rainer Maria Rilke en Johan Thorn Prikker (1868-1932). Ze leefde voor de kunst en gaf weinig om comfort en uiterlijkheden. Deze geëmancipeerde vrouw was een 'bewust ongehuwde juffrouw'. Ze kon geschokt zijn als mannen waar ze kameraadschappelijk mee omging amoureuze avances maakten.

Ze correspondeerde daarbij veel met haar in Den Haag wonende oudere zus Hélène Droogleever Fortuyn – Bruinier (1873-1959). Haar man Pieter Droogleever Fortuyn werd later burgemeester van Rotterdam.

Hélène was actief in de jonge antroposofische beweging in

Nederland. Zij organiseerde de Haagse Hogeschoolcursus van pasen 1922 waar ze Rudolf Steiner met een grote schare medewerkers uit de Vrije School Stuttgart naar Nederland haalde voor een voordrachtenweek. De dochter van Hélène, Ingeborg (1898-1960) trouwde later met de eerste voorzitter

en pionier van de Nederlandse Antroposofische Vereniging Willem Zeylmans van Emmichoven ((1893-1961).

Sanne werkte sinds 1914 mee aan het houtsnijwerk van het Eerste Goetheanum dat in het Zwitserse Dornach in aanbouw was. Daar heeft ze de kerstspelen leren kennen. Op haar levensavond woonde ze weer in Den Haag. Haar rijke leven was een prachtig klankbord om de inhoud van de spelen op waarde te schatten en te 'hertalen'.

Muziek en drama

Schroër heeft de muziek niet vastgelegd. Rudolf Steiner heeft daarom de componist Leopold van der Pals (St. Petersburg 1884-Dornach 1966) in 1910 gevraagd er muziek bij te componeren die recht doet aan het boerse karakter van de opvoering. Later in 1915 heeft Van der Pals de muziek voor het Paradijsspel erbij gecomponeerd.

De oorspronkelijke muziek is na het ontstaan van deze composities gereconstrueerd en wordt ook wel eens gebruikt.

De opvoeringen vonden in Dornach plaats in de Schreinerei, de werkplaats die voor de bouw van het Goetheanum was geplaatst. De repetities vonden na de bouwactiviteiten plaats in de villa Hansi. Marie Steiner regisseerde vaak. En Rudolf Steiner zo vaak als zijn agenda toeliet. Ieder jaar kwam velen uit de dorpen Dornach en Arlesheim naar de opvoeringen. Van der Pals vertelde dat hij de straatjongens van deze dorpen vaak zijn liedjes hoorde zingen.

Na de dramatische cursus in 1924 zijn er ook aanwijzingen voor het spel voorhanden. In elke scene kan men zich afvragen welk grondgebaar bij een zinsnede past:

Werkzaam, Bedachtzaam, Vragend, Antipathie, Sympathie, Terugtrekken op jezelf.

Als de engel Gabriël Adam en Eva in het Paradijsspel uit het paradijs stuurt geeft hij aan 'tot ik u langzaam wederkeren heef'. Met de komst van Christus kan de mens een begin maken met deze wederkering. Het Oberuferse kerstspel toont op veel plaatsen hoe de mens zoekende is naar de weg. Hoe de mens lijdt aan het aardse bestaan, aan kou en gebrek en aan de maatschappelijke weerstand. De 'nieuwe Adam' vindt in Christus een voorbeeld hoe die weg gegaan kan worden. De vierde herder, Crispijn, die aan het eind van het spel verschijnt, is als het ware de eerste gelovige. Hij heeft het kind niet gezien, maar heeft vertrouwen. Vertrouwen om op pad te gaan en aan de wederkering te beginnen. 'Tot ge er bent'. In het derde spel, het Driekoningenspel is er niet alleen weerstand van het aardse bestaan, maar wordt ook getoond hoe men met het kwaadaardige in zichzelf en de medemensen te strijden krijgt. De spelen hebben beelden in zich die op vele lagen samenhangen.

Litteratuur

- Dominicus reisgids. Abram Muller 2e druk 2016 Gottmer Haarlem ISBN 978-90-2576267-4
- The Danube Cycleway. Mike Wells 2016 uitg. Cicerone ISBN 978 1 85284-722-7
- Kerstspelen. Achtergronden en betekenis v d Kerstspelen uit Oberufer. ISBN 90 6038 124 6
Steiner, Schroër cs 1979 Zeist
- Tekst en muziek van Het Kerstspel uit Oberufer. 1992 Pentagon Amsterdam ISBN 90-72052-22-6
- Die Oberuferer Weihnachtsspiele im Urtext. Helmut Sembdner 1977 Stuttgart ISBN 377 250 678 X
- Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungern. Karl Julius Schoër 1858 Wenen
- Weihnachtsspiele und Lieder aus Suddeutschland und Schlesien. Karl Weinholds 1853
- En al die onaangenaamheden omdat je geen man bent Sanne Bruinier. ISBN 90-254-6935-3
brieven van een jonge schilderes rond 1900.
Caroline van Tuyl van Serooskerken (*1951) & Andreas Burnier (1931-2002)
1993 Contact Amsterdam
- Willem Zeylmans van Emmichoven, ein Pionier der Antroposophie.
Emanuel Zeylmans 1979 Arlesheim ISBN 3-85817-102-4
- Wikipedia, Wikimedia, Internet